

EDUCACIÓN PARA O DESENVOLVEMENTO E A CIDADANÍA GLOBAL (EpDCG)

GUÍA PARA A SÚA INTEGRACIÓN NOS CENTROS EDUCATIVOS

COA COLABORACIÓN DA:

Coordinado por: **Guillermo Aguado** coa participación **Mª Dolores Morillas, Alicia de Blas, Encina Villanueva, Justina Sánchez, Tatiana San Millán, Joly Navarro** i **Mar Palacios**.

Pasado ao galego pola equipa de traducións de InteRed Galicia.

Esta publicación foi realizada co apoio financeiro da Axencia Española de Cooperación Internacional para o Desenvolvemento (AECID) con cargo ao convenio "Proposta socioeducativa para a transformación social: Educación para o desenvolvemento e a cidadanía global, dende o enfoque en Dereitos e o enfoque de Xénero". O seu contido é responsabilidade exclusiva de INTERED e non reflexa necesariamente a opinión da AECID.

ESQUEMA

1. 1.INTRODUCCIÓN

1.1. Presentación	4
1.2. Posicionamento institucional	5
1.3. A Educación para o Desenvolvemento e a Cidadanía Global, unha opción educativa en tempos de globalización.	7

2. MARCO TEÓRICO DE REFERENCIA

2.1. Concepto de Educación para o Desenvolvemento	9
2.1.1. Definicións	9
2.1.2. Evolución	11
2.2 Enfoques que conforman o marco da Educación para o Desenvolvemento e a Cidadanía Global (EpDCG)	15
2.2.1 Enfoque de Xénero e Coeducación	15
2.2.2 Enfoque de Dereitos	16
2.2.3 Enfoque socioeducativo.	
O movemento socioeducativo nunha pedagogía transformadora	18
2.2.4 Outros enfoques que fan da EpDCG un marco poliédrico	21
2.3. Obxectivos da EpDCG	22
2.4. As competencias na EpDCG	23
2.5. Contidos da EpDCG	25
2.6. Metodoloxía da EpDCG	26
2.7. Implementación da a Educación para o Desenvolvemento e a Cidadanía Global (EpDCG) nun centro educativo	30
2.7.1. Papel da EpDCG no sistema educativo formal	30
2.7.2. Procesos e estruturas nos centros educativos:	31
2.7.3. A investigación e a formación da Comunidade Educativa.	32

3. INDICADORES DE BOAS PRÁCTICAS DUN CENTRO QUE INTEGRE A EpDCG COMO ENFOQUE GLOBAL

3.1. Concepto da Educación para o Desenvolvemento (EpD) e a súa inclusión no Proxecto Educativo de Centro (PEC).	33
3.2. Estructuras e procesos no centro educativo.	34
3.3. Proxectos Curriculares e Programacións Didácticas.	36
3.4. As metodoloxías. Proxectos, actividades e tarefas.	37

4. BIBLIOGRAFÍA DE REFERENCIA

39

1. INTRODUCCIÓN

1.1. PRESENTACIÓN

InteRed é unha ONG de Desenvolvemento promovida pola Institución Teresiana para impulsar, desde a sociedade civil, unha rede de intercambio e solidariedade entre grupos sociais, pobos e culturas. Pretende transformar a realidade socio-económica actual xeradora de inxustiza e loitar contra a pobreza, as desigualdades e a exclusión. Traballa a través de procesos socioeducativos desde un enfoque de Dereitos Humanos e de Xénero

Desenvolve desde o ámbito da Educación para o Desenvolvemento (en adiante EpD) un amplo abanico de propostas educativas, nos sectores de educación formal e non formal.

Na actualidade, entre outras accións, desenvolve un Convenio coa Axencia Española de Cooperación Internacional e Desenvolvemento para contribuír ao fortalecemento das capacidades das comunidades educativas na promoción dunha cidadanía global, crítica, responsable e comprometida co desenvolvemento humano sostible e os Dereitos Humanos.

Para iso, propomos traballar o que se coñece como Educación para o Desenvolvemento e a Cidadanía Global (EpDCG) cos distintos colectivos da comunidade educativa: equipos directivos, profesorado, alumnado, familias e persoal non docente, de maneira que se converta nun enfoque global que impregne a vida dos centros.

O presente documento achega un marco teórico de referencia das accións que se desenvolvan neste contexto, en especial para acompañar os procesos de integración da EpDCG como enfoque integral dos centros educativos.

Con ese fin, para a xustificación do presente documento, ativémonos ao posicionamento institucional de InteRed e a documentos que, nestes momentos, forman parte do consenso académico en materia de EpD. Trátase de:

- Estratexia de Educación para o Desenvolvemento da Cooperación Española.¹
- Estratexia de Educación para o Desenvolvemento da a Coordinadora de Organizacións Non Governamentais de Desenvolvemento (ONGD).²
- Posicionamento sobre Educación para o Desenvolvemento e a Cidadanía Global das ONGD da Federación de ONGD da Comunidade de Madrid (FONGDCAM).³
- Actas do III Congreso de Educación para o Desenvolvemento.⁴

¹ Ortega, M.L. (2007): Estrategia de Educación para el Desarrollo de la Cooperación Española. Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación. En: http://www.maec.es/es/MenuPpal/CooperacionInternacional/Publicacionesydocumentacion/Documents/DES_Educación_para_el_Developmento.pdf

² CONGDE (2004): Educación para el Desarrollo. Una estrategia de cooperación imprescindible. Equipo de Educación para el Desarrollo de la Coordinadora Española de ONGs para el Desarrollo. En: http://autonomicas.congde.org/documentos/54_1.pdf

³ FONGDCAM (2008): El Cuadrado de la Educación para el Desarrollo y la Ciudadanía Global. En: <http://fongdcam.org/wp-content/uploads/2011/03/cuadrado.pdf>

⁴ Celorio, G. y López, A. –comp.- (2007): Actas del III Congreso de Educación para el Desarrollo. La Educación transformadora ante los desafíos de la globalización. Ed. Hegoa. En: http://biblioteca.hegoa.ehu.es/system/ebooks/16449/original/Actas_del_III_Congreso_ED.pdf

1.2. POSICIONAMENTO INSTITUCIONAL

*En InteRed entendemos que a Educación para o Desenvolvemento e a Cidadanía Global é un **proceso** socio-educativo continuado que promove unha **ciudadanía global crítica, responsable e comprometida**, a nivel persoal e colectivo, coa transformación da realidade **local e global** para construír un mundo máis xusto, máis equitativo e máis respectuoso coa **diversidade** e co **medio ambiente**, no que todas as persoas podamos desenvolvernos **libre e satisfactoriamente**.*

Se analizamos con detalle o contido desta definición, atopamos que:

“... é un proceso...” A idea de proceso indica que se trata dun traballo permanente no tempo, a curto, medio e longo prazo. Coa idea de proceso resáltase tamén a importancia que ten a práctica educativa liberadora como parte da aprendizaxe. O proceso educativo para unha cidadanía global supón unha praxe de participación e de inclusión na que as persoas poidan experimentar e aprehender no camiño o que é a transformación da realidade que tratamos de promover. Neste sentido, en Educación para o Desenvolvemento o proceso debe ser unha anticipación do resultado perseguido.

“...socio-educativo...” Entendemos que as accións de Educación para o Desenvolvemento realízanse tanto en espazos de edu-

cación formal como en espazos de educación non formal e informal e concibimos a educación como unha praxe de liberdade e non como mera transmisión de coñecementos do que sabe ao que non sabe. A Educación para o Desenvolvemento é un exercicio crítico de lectura da realidade que nos leva ao compromiso social coa realidade mesma que analizamos. Partimos de que existe un continuo entre o tipo de persoas que queremos formar, os procesos e experiencias que promovemos e as sociedades que axudamos a construír. Neste exercicio crítico de lectura e análise da realidade encamiñado ao compromiso coa mesma, é onde nos imos facendo persoas que, como adoitaba repetir Ignacio Ellacuría, “fanse cargo” da realidade e que “cargan con ela”.

“... ciudadanía global crítica, responsable...” O termo cidadanía fai referencia a suxeitos de dereitos, con criterios de análise crítica e construtivo; persoas empoderadas, que entenden a solidariedade como corresponsabilidade. Vandana Shiva apuntaba no seu libro Manifesto para unha democracia da terra 1: “todos somos membros da familia da terra e estamos interconectados a través da fráxil rede da vida do planeta”. Isto esixe de todas e todos unha conciencia planetaria na que promover a vida e a sustentabilidade da mesma convertáse nun obxectivo colectivo. A cidadanía global implica o empoderamiento e a inclusión de todas as persoas para unha verdadeira participación na promoción da xustiza e a loita contra a pobreza.

“... comprometida a nivel persoal e colec-

⁵ Shiva, V. (2006): “*Manifesto para una democracia de la tierra*”. Paidós Ibérica.

tivo coa transformación da realidade local e global...” É unha educación orientada

cara ao compromiso e a acción. Entendemos que, como expresa Vandana Shiva na obra citada: “Dado que vivimos nun mundo interconectado, os cambios a nivel local teñen implicacións globais e os cambios a nivel global teñen repercusión na economías, as culturas e as democracias locais”. Sabemos do poder transformador do pequeno. Hai cambios profundos que se anuncian tímidos nas realidades locais. Tamén sabemos que son necesarios cambios estruturais que liberen as economías, as democracias e as culturas para que poidan ser economías, democracias e culturas de vida. Por esta razón as nosas accións van destinadas tanto aos suxeitos como ás estruturas. As nosas accións non poden deixar de ser políticas se queren ser realmente transformadoras.

“...para construír un mundo diferente, máis xusto, equitativo e respectuoso coa diversidade e co medio ambiente...” A

utopía dun mundo diferente é a esperanza que nos empuxa cara adiante. Os cambios no modelo hexemónico e patriarcal do-

minante pretenden a construción dunha alternativa ao sistema-mundo actual na que se vivan os valores de xustiza social, equidade (de xénero, cultural, socioeconómica, de idade, das persoas con capacidades diferentes, etc), respecto ao medio ambiente e respecto á diversidade. E a pesar de que aínda queda moito por conseguir, atopamos no presente propostas e estilos de vida que avanza nesta liña. A Educación para o Desenvolvemento promove unha alternativa viable. Non é un soño imposible senón a realización dunha esperanza compartida.

“...no que todas as persoas podamos desenvolvernos libre e satisfactoriamente.” A

solidariedade non é só unha responsabilidade e un compromiso ineludible, senón -en palabras de Luís Aranguren- unha alternativa de vida “humildemente feliz”. A educación para o Desenvolvemento debe ser capaz de ilusionar e de xerar cambios na vida das persoas destinatarias das nosas accións, e de ampliar o abanico de opcións para que todas e todos teñamos posibilidades de exercer os nosos dereitos en liberdade.

FOTO INTERED

1.3. A EDUCACIÓN PARA O DESENVOLVEMENTO E A CIDADANÍA GLOBAL, UNHA OPCIÓN EDUCATIVA EN TEMPOS DE GLOBALIZACIÓN.

A globalización é un termo que se nos fixo familiar tanto na cultura cotiá como nas estratexias específicas da política, economía, socioloxía, ética, ecoloxía, etc.. O mundo fíxollos próximo e a iso contribuíron os avances científicos e tecnolóxicos da información, a comunicación e a aeronáutica. A mobilidade social é tamén un signo destes tempos, viaxamos dun lugar a outro, unhas veces pola curiosidade de coñecer lugares e culturas diferentes e outras, buscando solucións a problemas de subsistencia. As migracións son un signo moi visible deste fenómeno.

A globalización ten moitas caras. Unha delas, deseñada polas leis do mercado, está provocando graves inxustizas. A globalización económica fai que as decisións fundamentais tómenas os grupos económicos e financeiros transnacionais, o que implica unha diminución da democracia participativa e o aumento da brecha Norte-Sur en todos os aspectos da vida cotiá.

Hai outra cara, con trazos humanos, que unha visión global do mundo estánola facendo descubrir: diferentes comunidades e culturas no mundo, cada unha delas con trazos característicos e formas de organización. Grazas ao achegamento a eses diferentes grupos humanos e grazas tamén ás migracións estamos descubrindo a multiculturalidade e o reto da intercul-

turalidade.

A globalización cultural é ambivalente: Na comunicación permite unha maior e máis rápida presenza no mundo e con todo produce un maior anonimato das persoas e colectivos. Na produción de sentido hai unha corrente que se move desde a estandarización das culturas e estilos de vida a outra que recoñece diferentes culturas no mundo. Á vez hai que sinalar aos grupos cuxa afirmación de identidade (económica, cultural, nacional, relixiosa, etc.) é tan forte que xeran exclusións e novas formas de violencia. A globalización cultural tamén afecta aos modos de exercer a cidadanía e á construción das identidades dos suxeitos.

Outra cara da globalización é a ecolóxica ou ambiental. Esta cara implica a degradación e/ou esgotamento de todo tipo de recursos, a perda de biodiversidade, a expansión urbana co consecuente aumento da vulnerabilidade fronte aos desastres naturais, a crise enerxética, os cambios no clima, etc. A sustentabilidade dos recursos é un problema perentorio e pon en cuestión o modelo de desenvolvemento imperante.

Tamén a globalización está facendo moi visible os fenómenos da exclusión, o fame

no mundo, as desigualdades, os agravios á dignidade humana, o escaso recoñecemento dos Dereitos Humanos de todos e todas, os conflitos armados en diferentes países. Ante estes feitos xorde a pregunta sobre as causas que os provocan e a inquietude ética que leva ao compromiso pola xustiza. Exponse tamén a necesidade de revisar o concepto de desenvolvemento e o enfoque que leva implícito.

Cando nós penetramos en calquera destes temas con rigor e honestidade, coa axuda da información e a formación, xorde nas nosas consciencias o desexo de unir ao compromiso que leva a cidadanía local, moi pegada aos intereses e necesidades próximas, o compromiso responsable que implica a cidadanía global, onde as necesidades e clamores de todos os seres humanos teñen cabida. Hai unha relación dialéctica entre cidadanía local e cidadanía global tendo en conta que o que ocorre

en calquera parte do mundo ten consecuencias noutros lugares.

Atopámonos ante un novo desafío á educación: xa non é suficiente mirar o contexto sociocultural desde unha educación transformadora, é necesario incorporar aos procesos educativos unha visión do mundo global e preparar ao alumnado para actuar coa responsabilidade e o compromiso que implica a cidadanía global na súa vida cotiá. Entramos de cheo no que é a Educación para o Desenvolvemento e a Cidadanía Global (EpDCG) nas coordenadas do momento presente e como implementarlo no campo da educación formal. A interacción coas Organizacións Non Governamentais de Desenvolvemento (en diante ONGD) poden ser para iso de gran axuda.

FOTO INTERED

2. MARCO TEÓRICO DE REFERENCIA

2.1. CONCEPTO DE EDUCACIÓN PARA O DESENVOLVEMENTO

2.1.1. Definición

O concepto de Educación para o Desenvolvemento (EpD) é un concepto vivo e dinámico:

- **Vivo** porque naceu a metade do século XX, da man da Educación para a Cooperación Internacional e a Paz, foi madurando ao longo deste tempo, e no horizonte utópico desexamos que algún día desapareza con ese nome porque todo o mundo comprenda que a Educación, ou é para un desenvolvemento cada vez máis humano e sostible, ou non é auténtica Educación.

- **Dinámico** porque está en constante revisión para lograr que responda á cambiante realidade social, económica e política. Progresivamente vaise enriquecendo con achéguelos e cuestionamentos que recibe dos movementos sociais, tanto das súas vangardas teóricas como da súa praxe.

Neste sentido, tomamos como referente para o presente marco o posicionamento de InteRed que presentamos na Introducción e que está en sintonía coa proposta da AECID⁶, que define EpD como “proceso

educativo constante encamiñado, a través de coñecementos, actitudes e valores, a promover unha cidadanía global xeradora dunha cultura de solidariedade comprometida na loita contra a pobreza e a exclusión así como a promoción do desenvolvemento humano e sostible”..

Este principio sostense, para a súa aplicación efectiva, en “unha metodoloxía holística de aprendizaxe que facilita a aprendizaxe das interconexións entre as distintas áreas de coñecemento, entre o individuo, as comunidades e o mundo”

O consenso das ONG de Desenvolvemento complementa esta definición e queda recollido pola Coordinadora⁷ ao definir a EpD como:

- *un **proceso** para xerar consciencias críticas,*
- *facer a **cada persoa** responsable e activa (comprometida),*
- *a fin de **construír unha nova sociedade civil**, tanto no Norte como no Sur, comprometida coa solidariedade, entendida esta:*
 - *como **corresponsabilidade** -no desenvolvemento estamos todos embar-*

⁶ OOrtega, M.L. (2007): *Estrategia de Educación para el Desarrollo de la Cooperación Española*. Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación. En: <http://www.maec.es/es/MenuPpal/CooperacionInternacional/Publicacionesydocumentacion/Documents/DES%20Educaci%C3%B3n%20para%20el%20Desarrollo.pdf>

⁷ CONGDE (2004): *Educación para el Desarrollo. Una estrategia de cooperación imprescindible*. Equipo de Educación para el Desarrollo de la Coordinadora Española de ONGs para el Desarrollo. En: http://autonomicas.congde.org/documentos/54_1.pdf

cados, xa non hai fronteiras nin distancias xeográficas-,

◦ e **participativa**, cuxas demandas, necesidades, preocupacións e análises téñanse en conta á hora da toma de decisións políticas, económicas e sociais.

Tamén nos parece pertinente recoller aquí polo seu achegue clarificador o cadro proposto pola Federación de ONGD da Comunidade de Madrid⁸ para discriminar o que si é e o que non é Educación para o Desenvolvemento:

A EDUCACIÓN PARA O DESENVOLVEMENTO	
SI É	NON É
Un proceso continuo	Un contido ou unha acción illada
Transformadora e crítica	Estabilizadora
Tanto no Norte coma no Sur, en ámbalas dúas direccións	Para lugares concretos, unidireccional, do Norte ao Sur
Dialéctica	Fixa
Comprometida, política e non neutral	Colaboracionista, neutral
Unha opción educativa transversal e integral	Só unha materia
Para toda a sociedade	Só para os especialistas en Educación
Para a Educación formal, non formal e informal	Só para a Educación formal
Unha prioridade nos plans de Cooperación	Un aspecto máis nos plans de Cooperación
Un aspecto no que os poderes públicos deben estimular e dar exemplo cotiá	Un aspecto que os poderes públicos ven positivamente
Un aspecto que necesita da formación continua do profesorado e dos actores implicados	Un aspecto que deixamos en mans de especialistas
Inclusiva, multicultural e diversa	A imposición dun suposto modelo de desenvolvemento
Para xerar propostas e solucións	Só para estudar problemas e sensibilizar
Un aprendizaxe da resolución de conflitos por medios pacíficos	Un aprendizaxe da supervivencia social
Unha opción que considera que “outro mundo é posible” e aposta polo valor educativo da utopía	Unha opción para conter a conflitividade social

⁸FONGDCAM (2008): O Cadrado da Educación para o Desenvolvemento e a Cidadanía Global. En: <http://fongdcam.org/wp-content/uploads/2011/03/cuadrado.pdf>

2.1.2. Evolución

Como apuntamos, a Educación para o Desenvolvemento (EpD) madurou moito desde as súas orixes á actualidade ao longo das denominadas “cinco xeracións”. A súa evolución estivo condicionada polas distintas formas de entender o desenvolvemento (e o mal-chamado “subdesenvolvemento”) ao longo do tempo, o que deu lugar a unhas estratexias de acción, uns valores e actitudes e uns procedementos característicos e diferentes en cada momento. Non hai uniformidade completa respecto ao número de xeracións nin ás súas denominacións, pero si respecto dos conceptos xerais.

Cada nova xeración cuestiona a anterior achegando enfoques e perspectivas que non se tiveron en conta. Isto supón, nunhas ocasións, desmontar formulacións que quedan obsoletos; noutras ocasións, manter elementos que seguen vixentes incorporando novas facetas que complementan a anterior. Os diferentes modelos conviven no tempo, consolidándose gradualmente a actual quinta xeración e abandonándose tamén de forma progresiva a primeira, aínda que na análise profunda de moitos proxectos de cooperación, máis aló da linguaxe de última xeración que os definen subxacen accións propias de xeracións anteriores.

a) Primeira xeración: *enfoque caritativa-asistencial.*

- Xorde a metade do século XX (anos corenta-cincuenta). A súa referencia é o asistencialismo ou a beneficencia. Concíbese o “subdesenvolvemento” como un “atranco” froito dunhas situacións “excepcionais” (desastres, guerras, fames negras) que deteñen o curso

“normal” dunha sociedade. A súa idea crave era “arranxar os problemas” desde unha visión paternalista de salvadores e salvados.

- A EpD desta xeración limitábase a promover campañas de recadación de fondos ante situacións de urxencia. Establécese xa que logo unha relación de “benefactores e vítimas” entre os actores.

b) Segunda xeración: *desarrollista*

- Xorde nos anos sesenta. A súa referencia é o Desenvolvismo, que se fundamenta en “un progreso indefinido” baseado no avance continuado da ciencia, a técnica e a economía. O camiño do desenvolvemento é a industrialización e o tipo de cooperación do “Primeiro Mundo” co “Terceiro Mundo” consiste en exportar tecnoloxía para crear industrias que levarían ao crecemento económico e ao benestar de todos os países.

- A EpD desta xeración caracterízase pola sensibilización ante os atrasos, catástrofes, fames negras, epidemias, etc., dos pobos “subdesenvolvidos” co obxectivo de recadar fondos para os proxectos de cooperación.

- Apélase á “caridade” e mantense o imaxinario occidental de que os “pobres” están inmersos nunha cultura primitiva que lles impide o desenvolvemento e hai que sacarlles desa situación exportando unidireccionalmente coñecementos. Establécese así unha relación de “salvadores e salvados”.

c) Terceira xeración: *crítica e solidaria*

- Xorde nos anos setenta. A súa referencia é a teoría da dependencia, na que a comprensión do “desenvolvemento/subdesenvolvemento” realízase desde un enfoque crítico que desenmascara e denuncia o sistema inxusto que incre-

menta a riqueza duns países a costa do empobrecimento doutros.

Aínda o xuízo crítico non se fai a outras facetas do desenvolvemento como son a produción masiva, a multiplicación da industria, a concentración da poboación en grandes cidades, o abandono da vida rural, da produción a pequena escala e da artesanía, etc. Así, a cooperación consiste en transferencias económicas e técnicas para axudar en situacións de catástrofes naturais, sociais, políticas e económicas. Abandónase a idea da asistencia e vanse adoptando estratexias de colaboración solidaria coas comunidades locais que sofren eses problemas.

- A EpD desta xeración caracterízase por que á sensibilización únese a denuncia. Á pregunta sobre que está pasando únese o por que. Resáltase a idea de que quen reciben a axuda son suxeitos e comunidades (“oprimidos”) que participan nos proxectos do seu desenvolvemento, aínda que de modo secundario porque aínda mantense o protagonismo de Occidente (“opresores”) na cooperación.

Neste período sublíñanse a función transformadora da educación formal e a importancia da formación da sociedade civil do Norte.

d) Cuarta xeración: para o desenvolvemento humano e sostible

- Xorde a mediados dos anos oitenta. Iníciase coa referencia á teoría do Desenvolvemento Humano e complétase coa do Desenvolvemento Sostible, tamén denominado sustentable. Denúnciase como inviable o modelo industrial que esgota os recursos naturais e é insolidario coas xeracións futuras que terán que vivir nun mundo degradado. Destácase a importancia das persoas e das culturas e decrece a credibilidade dos indicadores macroeconómicos.

Aténdese á marxinação dos grupos máis vulnerables e ao recoñecemento dos Dereitos Humanos de todas as persoas alí onde vivan. Tamén se atende á diversidade cultural que se ve ameazada pola imposición dun pensamento único que uniformiza os criterios, os gustos e os costumes. Así, a cooperación comeza a entenderse con dobre dirección: Norte-Sur e Sur-Norte. Como alternativa á globalización económica, que exclúe, pótencíase a globalización da solidariedade.

- A EpD desta xeración une, á sensibilización e a denuncia, o cuestionamento do modelo industrial e as súas consecuencias perversas. Incorpora novos temas: a diversidade cultural, a cuestión de xénero, a paz, os Dereitos Humanos, as migracións, o medioambiente, os conflitos armados, etc. Concíbese como un proceso educativo permanente que axuda á comprensión das interrelacións Norte-Sur, promove valores e actitudes relacionados coa solidariedade e a xustiza social e ofrece vías de acción para lograr un desenvolvemento humano e sostible, priorizando a presión social para o cambio. Expón críticamente cuestións como a privatización da auga, a saúde, a educación, etc. e destaca a dimensión política dos problemas e das solucións, resaltando a importancia da militancia e a organización para lograr os cambios que se pretenden.

e) Quinta xeración: para a cidadanía global

- Xorde na última década do século XX. A súa referencia é a teoría da Cidadanía Universal. Parte da constatación de que a crise do desenvolvemento non é un problema dos países menos desenvolvidos, senón que é global e afecta ao conxunto do planeta. Xunto á pobreza na que ven sumidos tres cuartas partes da poboación, debemos enfrontarnos á crise do “estado do benestar” no mundo

FOTO INTERED

industrializado. Constatase que o sistema fai augas ante un proceso de globalización acelerado, que se evidencia, entre outras sinais, pola crise ambiental, a crise económica e a crise de dereitos humanos de tipo políticos, sociais, das mulleres, culturais, económicos, ambientais. Un proceso de globalización que dotou dun enorme poder ao mercado e quitoullo aos Estados e, sobre todo, á sociedade civil. O desenvolvemento do mercado converteuse nun fin en si mesmo do proceso de globalización e restou capacidade de participación na toma de decisións á maior parte da poboación mundial.

- A EpD desta xeración transfórmase nunha Educación para a Cidadanía global, que desenvolve ao mesmo tempo a súa dimensión individual e social, é dicir, que se empeña na procura dunha vida feliz para a persoa e, á vez, contribúe ao fortalecemento dun modo de vida social, xusto, participativo e democrático. O empeño é, tanto no Norte

como no Sur, formar persoas cidadás que loiten polos dereitos de primeira e segunda xeración, e, ao mesmo tempo, recoñezan a diferenza e loiten por ela como un factor de enriquecemento mutuo e de progreso. É a formación dunha cidadanía activa que sexa capaz de responder aos retos que expón a sociedade da diferenza.

Este modelo de cidadanía require accións pedagóxicas que miren á persoa de xeito integrador -intelixencia, razón, sentimentos, vontade, espiritualidade- e parte da convicción de que a construción persoal realízase na interacción cos outros. A tarefa pedagóxica reclama:

<i>Dimensións da EpDCG ⁹</i>	<i>Capacidades que reclaman estas dimensións</i>
Aprender a ser nunha sociedade complexa. (dimensión persoal)	● A capacidade de construción da(s) propia(s) identidade(é) recoñecendo a dignidade e o valor de cada persoa e de todas as persoas. ● A capacidade para tomar decisións responsables desde un enfoque de Dereitos Humanos. ● A capacidade de superar o nivel subxectivo dos sentimentos e construír de forma compartida e dialóxica, principios éticos con pretensión de universalidade
Aprender a convivir nunha sociedade con conflitos (dimensión social)	● A capacidade de crear condicións que axuden a recoñecer e valorar a diversidade. ● A capacidade de xerar unha cultura de paz, que manteña actitudes non violentas, de cooperación e diálogo. ● A capacidade de xestionar problemas e de regular conflitos de forma democrática.
Aprender a coñecer nunha sociedade planetaria (dimensión sistémica)	● A capacidade para recoñecer e sensibilizarse cos problemas e conflitos éticos da nosa contorna en toda a súa complexidade. ● A capacidade de contrastar crítica e sistemicamente as fontes de coñecemento. ● A capacidade de relacionar acontecementos e de explorar camiños diversos para abordar un mesmo problema.
Aprender a actuar nunha sociedade en cambio (dimensión espazo-temporal)	● A capacidade dunha participación crítica e creativa como cidadáns activos e eticamente responsables. ● A capacidade de comprometerse en accións concretas con motivación e optimismo. ● A capacidade de protexer e mellorar, desde unha solidariedade sincrónica e diacrónica, o patrimonio social, cultural e natural da humanidade.

⁹ Estas dimensións recollen as propostas nos Alicerces da Educación para o s. XXI, polo informe da UNESCO en: Delors, J. -coord- (1996): A Educación encerra un tesouro. Ed. Santillana-UNESCO. Compendio en: http://www.unesco.org/education/pdf/DELORS_S.PDF

2.2. ENFOQUES QUE CONFORMAN O MARCO DA EDUCACIÓN PARA O DESENVOLVEMENTO E A CIDADANÍA GLOBAL (EPDCG)

2.2.1 Enfoque de Xénero e Coeducación¹⁰

• *Enfoque de Xénero*

Se se entende por xénero o xeito en que a sociedade define o que é un home e unha muller, e que polo tanto é distinto do sexo (feito biolóxico), enténdese que o xénero constrúese social e culturalmente, polo que pode cambiar ao longo do tempo e dunha cultura a outra, e polo que pode ser modificable.

Nesta perspectiva, a mirada ou enfoque de xénero é aquela que ten en conta as diferenzas e desigualdades entre homes e mulleres existentes na realidade. É dicir, visibiliza o modo en que o xénero pode afectar a vida e as oportunidades das persoas para resolver os seus problemas e dificultades.

O enfoque axuda a ser conscientes das distintas perspectivas e tamén a facilitar, a través do empoderamento, mecanismos para aumentar as capacidades, a autoestima de xénero, a autonomía e o poder de decisión sobre as súas vidas nos ámbitos públicos e privados, e en todos os espazos de participación social, política, económica e cultural.

• *Coeducación*

Entendemos a coeducación como un modelo educativo que, partindo da necesidade de convivir, de pór en relación e de promover o respecto, a colaboración e a solidariedade entre mulleres e homes, propón que todas as persoas sexan formadas nun sistema de valores, comportamentos, normas e expectativas, que non estea xerarquizado en función do sexo e, á vez, educalas valorando as súas diferenzas individuais e calidades persoais.

Para iso, a primeira gran demanda foi o recoñecemento do dereito das mulleres a acceder á educación, un dereito que foi moi cuestionado no século XIX tanto no seu recoñecemento como na súa aplicación. Con ese primeiro acceso á educación instáurase unha escola segregada, cuns obxectivos e contidos moi diferentes para elas e para eles, que en España durará gran parte do século XX. Só a finais xeneralizábase unha educación mixta, onde se comparten espazos pero os obxectivos e contidos que se priorizan son os anteriormente considerados masculinos e onde se manteñen moitos estereotipos e condicionamentos para mozas e mozos. Así, ata chegar, na actualidade, a un horizonte de coeducación para o que aínda queda moito por percorrer. Quérese alcanzar unha

¹⁰ Tomado do posicionamento de EpDCG de InteRed e da publicación Villanueva, E. (2011) "Os pinceis de Artemisa". InteRed.

escola na que se recoñezan os saberes e destrezas propias do tradicionalmente feminino e masculino, na que se redefina o que hai que aprender visibilizando as achegas das mulleres e onde se recoñeza a diversidade como unha riqueza, atendendo ás diferenzas de xeito equitativo.

Apostamos por falar de coeducación fronte a Educación para a Igualdade pois, desde aí, corremos o perigo de anular as diversidades para favorecer persoas “neutras” como consecuencia dunha procura da igualdade de oportunidades e da liberación dos estereotipos. Como apuntamos, para a construción da propia identidade tan importante é a toma de conciencia dos elementos de igualdade (por exemplo, en canto ás oportunidades de acceso aos bens físicos e sociais, ou á toma de decisións, ou ás características compartidas no que se considere o seu grupo de iguais) como a toma de conciencia dos elementos de diferenza (por exemplo, en canto á individualización, a liberdade de elección, o descubrimento do propio corpo).

Á hora de aplicar un enfoque de xénero, ademais do estudo teórico da historia da educación e da proposta coeducativa, é nuclear a revisión das propias prácticas e estruturas educativas, especialmente a través da análise de como se reproduce e ensínase nas escolas a desigualdade de xénero. Para iso hai que analizar detalladamente o currículo explícito e o currículo oculto. O currículo explícito que é o conxunto de coñecementos ensinados e aprendidos ao longo dun período académico, que está regulado, é prescriptivo e planifícase; e o currículo oculto, que é todo aquilo que se aprende sen que quen participan no proceso educativo sexan cons-

cientes nin da súa transmisión nin dos seus efectos, que non está planificado nin regulado. Ambos han de ser ámbitos fundamentais de análises, sendo conscientes de que o segundo é o máis significativo pola dificultade de velo e polo impacto que teñen no alumnado estas normas, actitudes, expectativas, crenzas e prácticas que se desenvolven no día a día dun centro educativo.

2.2.2 Enfoque de Dereitos.¹¹

O Enfoque Baseado en Dereitos Humanos (EBDH) vincula o concepto de desenvolvemento co cumprimento pleno dos Dereitos Humanos (DD.HH.)- incluíndo a chamada 3ª xeración de dereitos ou Dereitos da Solidariedade - en todos os ámbitos e para todas as persoas. Constitúese así un “sistema de Dereitos Humanos” que inclúe a Declaración Universal xunto cos principios, valores e normas que se viñeron desenvolvendo con posterioridade.

En Educación para o Desenvolvemento (EpD) os Dereitos Humanos deixan de ser un contido específico a tratar, e pasan a ser o elemento nuclear da quinta xeración: a EpDCG. Os contidos, non se refiren principalmente ás necesidades económicas e sociais (propias ou de comunidades empobrecidas), senón que inclúen de igual forma as liberdades civís e políticas (de todas as persoas e grupos). Deste xeito, desde a educación achégase potencia e lexitimidade á loita polo desenvolvemento humano, pois explicita a facultade da persoa a recibir axuda doutras en defensa das súas liberdades, unha axuda que pode ir desde a garantía de que as demais non

¹¹ Basat en el document d'Alicia de Blas (2011) “La Educación para el Desarrollo i el Enfoque Basado en Derechos Humanos”. Interred.

Ile porán trabas ata a esixencia de accións positivas de apoio e facilitación.

Os DDHH esixen a obrigación ineludible de actuar para aqueles que poidan facilitar ou fortalecer o desenvolvemento. Non é unha cuestión de vontade ou xenerosidade, senón de xustiza e responsabilidade. Ademais de atender ás medidas, estratexias e deberes de quen han de contribuír á realización de determinados dereitos, indica quen ha de render contas polas deficiencias existentes en materia de desenvolvemento. Así, o traballo de desenvolvemento foi pasando de ser asistencial e basearse na perspectiva de necesidades, a ser máis transformador e basearse no recoñecemento da dignidade humana e a procura da xustiza. A EpD contribúe ao desenvolvemento das capacidades dos “detentores de deberes” para que poidan cumprir coas súas obrigacións e ás capacidades dos “titulares de dereitos” para reclamar os dereitos que lles corresponden.

Os DDHH protexen aos individuos ou grupos tamén das políticas emprendidas a favor do interese xeral, facendo valer os principios de universalidade e non discriminación, pois adoitan ser os grupos máis vulnerables e con menos poder na sociedade os máis prexudicados por políticas que, en principio, benefician á maioría. Con este enfoque destácase a promoción dos colectivos máis vulnerables e a especial responsabilidade do Estado no recoñecemento e práctica dos dereitos humanos de todos e todas. Implica empoderar á xente para que tomen as súas propias decisións, para reclamar os seus dereitos a ter oportunidades e servizos dispoñibles. Como recoñece o Alto Comisionado de Nacións Unidas para os DDHH, a pobreza é o resultado da falta de poder efectivo e da exclusión. A pobreza non é só a falta de bens materiais e oportunidades, como o emprego, senón tamén a falta de bens fí-

sicos e sociais, como a saúde, a integridade física, a ausencia de medo e violencia, a identidade cultural, a capacidade para exercer influencia política e a capacidade para vivir con respecto e dignidade. As violacións dos dereitos son tanto causa como consecuencia da pobreza.

Unha das achegas transcendentais do Enfoque baseado en Dereitos (EBDH) é a de identificar os distintos roles que os suxeitos públicos e privados, individuais e colectivos ostentan no seu cumprimento. Distínguense titulares de dereitos e titulares de deberes:

- **Titulares de dereitos:** Como vimos, os seres humanos, de xeito individual e colectiva, deixan de ser considerados suxeitos de necesidades para converterse en suxeitos de dereitos, con poder político, xurídico e social para esixir ao Estado e á sociedade os comportamentos e as accións necesarias para o seu exercicio e goce.

- **Titulares de deberes:** son todos os que teñen a responsabilidade de facer canto estea na súa man para favorecer a plena realización dos dereitos humanos. Isto inclúe o respectalos, o protexelos, o promovelos e o facelos efectivos. Segundo a súa natureza distínguense:

- **Titulares de obrigacións:** Os Estados son os suxeitos prioritarios de obrigacións políticas, morais e xurídicas en relación ao desenvolvemento efectivo dos dereitos humanos das súas cidadás e cidadáns.

- **Titulares de responsabilidades:** As persoas individuais, a comunidade, as institucións sociais, os axentes económicos, os medios de comunicación e, en xeral, calquera axente non estatal, cuxas accións teñen un impacto directo sobre os dereitos das persoas.

Outra clave deste enfoque ten que ver coa construción de Cidadanía e o fortalecemento de capacidades, pois a causa principal da vulneración dos dereitos é a falta de capacidade dos titulares de deberes para cumprir coas súas responsabilidades e obrigacións, e a falta de capacidades dos titulares de dereitos para esixilos. A EpD desenvolve estas capacidades por medio da responsabilidade, a motivación, o compromiso, o liderado, a autoridade, o acceso aos recursos e o seu control, a comunicación, a toma de decisións e aprendizaxe.

Incorporar o EBDH á EpD supón abandonar visións asistencialistas ou neoliberais que identifican o desenvolvemento co crecemento económico e material e abandonar tamén a suposta neutralidade ou imparcialidade da educación. Trátase de imporse a obrigación de cuestionar, con rigor, o modelo de desenvolvemento que beneficia a uns grupos ou sociedades, vulnerando os dereitos de individuos, sociedades e pobos enteiros. Incorporar á educación este enfoque obriga a porse ao lado dos colectivos máis vulnerables, a favorecer o empoderamento dos titulares de dereito e a concretar as responsabilidades dos titulares de obrigacións. Estes, xa sexan públicos ou privados, con frecuencia atoparán a nosa acción incómoda, cando non abertamente confrontativa.

2.2.3 Enfoque socioeducativo. O movemento socioeducativo nunha pedagogía transformadora¹²

Entendemos o enfoque socioeducativo como unha mirada que pon énfase na capacidade que as persoas, os grupos e as ins-

tituções teñen de transformar a sociedade, a educación e as culturas. É un proceso de aplicación dunha práctica política comprometida coa humanización das persoas, coa procura permanente do ben común, co exercicio dunha cidadanía corresponsable, e unha acción audaz, a favor da inclusión e a equidade.

Nesta mesma liña, o movemento socioeducativo, mobiliza persoas, grupos e organizacións, para que desde obxectivos e intereses comúns, articulen as súas forzas, a favor do benestar colectivo. Un benestar, que require educación integral e de calidade para todos e todas; que demanda unha organización social, humana e xusta; que necesita culturas solidarias e interdependentes; que require experiencias conscientes. O movemento socioeducativo, rompe a lóxica individualista e potencia opcións, sentimentos e accións comprometidos coa democratización e a humanización dos sistemas sociais, educativos e interculturais así como das políticas que derivan dos mesmos.

Así, unha pedagogía que pretenda ser transformadora ha de ter en conta tres ámbitos de análises, reflexión e acción: O contexto local e global e as súas perspectivas; os desafíos educativos que xorden neses contextos; a implementación das correntes pedagóxicas que pon o acento na transformación da realidade, unha transformación feita con criterios e sentido ético. É unha pedagogía chamada a ofrecer prácticas educativas que fagan mirar criticamente a realidade, propoñan horizontes de transformación dos contextos, as estruturas, os procesos e que impliquen a toda a comunidade educativa. Propostas participativas, abertas e flexibles, que busquen sinerxías con outras organizacións e que dean priori-

¹² En consonancia co Consello de Cultura da Institución Teresiana

dade á dignidade de cada persoa, aos seus dereitos humanos, á calidade de vida e á instauración da xustiza e a equidade nun mundo onde desigualdade, pobreza e exclusión son trazos persistentes.

Para iso, este enfoque propón, como un dos fins prioritarios da educación, a construción de identidades persoais conscientes da súa dignidade e a súa responsabilidade social, a creación de suxeitos sociais comprometidos coa transformación da realidade, e o fortalecemento dunha cidadanía responsable, tanto no ámbito local como global.

Nas diferentes pedagogías transformadoras, ás que facemos referencia neste documento, atopamos algunhas características comúns que un proxecto educativo de centro, con enfoque socioeducativo, debe integrar:

- **Concibir** os procesos educativos situa-

dos historicamente no aquí e agora e asumir que a aprendizaxe é un proceso sempre contextualizado.

- **Articular** as aprendizaxes na escola coas aprendizaxes que se realizan noutros contextos sociais e favorecer as relacións das diferentes institucións e ámbitos que promoven educación formal, non formal e informal.

- **Traballar** dun xeito sistemático a teoría e a práctica. A experiencia dinos que aprendemos mellor cando realizamos actividades, investigamos, pensamos, facémonos preguntas e buscamos solucións; cando se recoñecen e valoran as nosas propostas, cando confrontamos as nosas procura cos demais e somos capaces de dialogar e traballar en equipo de forma cooperativa.

- **Favorecer** os procesos de construción de suxeitos autónomos, competentes, responsables, solidarios, capaces de ser suxeitos de dereitos no ámbito persoal

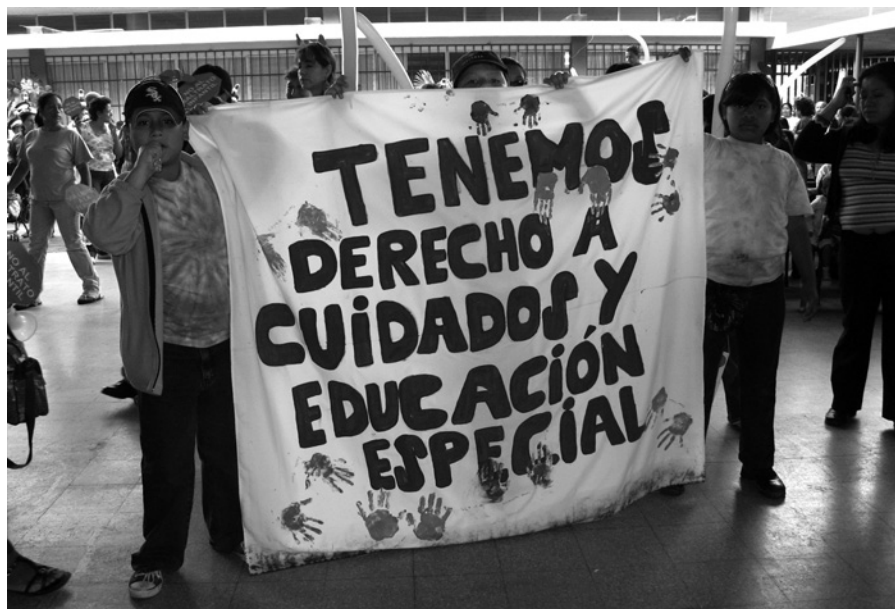

FOTO INTERED

e colectivo e capaces de contribuír ao cambio da sociedade facéndoa máis humana e máis xusta.

- **Empregar** metodoloxías activas, participativas, personalizadoras, holísticas, cooperativas, que articulen as dimensións cognitiva, afectiva, social, cultural, lúdica, política e transcendente da educación.

- **Promover** aprendizaxes significativas sobre un mesmo, sobre os demais, sobre a identidade dos diferentes pobos, sobre a vida e o mundo, sobre o futuro construído con esperanza. Esta aprendizaxe debe implicar todas as dimensións do ser: intelecto, corpo, afectividade, memoria, vivencias, dimensión social, interioridade.

No enfoque socioeducativo, partir da realidade implica coñecer as características, necesidades, intereses, problemas, experiencias de vida, posibilidades e limitacións, características do contexto socioeconómico e cultural no que se desenvolven os suxeitos e revisar os contidos das aprendizaxes, incorporando as experiencias e coñecementos previos que se posúen, e expóndoos de xeito significativo e inclusiva.

Exporse seriamente a construción dun movemento socioeducativo, esixe na actualidade, dar pasos para fortalecer:

- A centralidade da persoa e da comunidade humana.
- exercicio dunha cidadanía dinamizada por un proxecto ético - político, que prioriza a solidariedade humana, a xustiza e a igualdade.
- A vida cotiá orientada por unha espiritualidade que transforma e compromete.

- A articulación entre dignidade das persoas - nova organización social; educación - sociedade; democracia - poder servizo; dereitos humanos - desenvolvemento sostible - liberdade.

- A participación social, o diálogo interdisciplinario e a investigación - innovación para o cambio.

- A formación e actualización permanente.

- Os coñecementos e aprendizaxes das novas tecnoloxías con sentido crítico.

Unha visión socioeducativa, humanizadora e transformadora, leva a educar para unha cidadanía que vai asociada ao recoñecemento e práctica dos dereitos fundamentais das persoas e as comunidades nas que conviven e un xeito de vivir baseada no coidado da vida, no respecto ás demais persoas, na afirmación da súa dignidade, na igualdade de dereitos de todos e todas, no recoñecemento da diversidade cultural e relixiosa, no fortalecemento das estruturas democráticas no ámbito político e na vida cotiá. É moi importante coidar os procesos e a comunicación horizontal entre os suxeitos involucrados neses procesos.

2.2.4 Outros enfoques que fan da EpDCG un marco poliédrico.

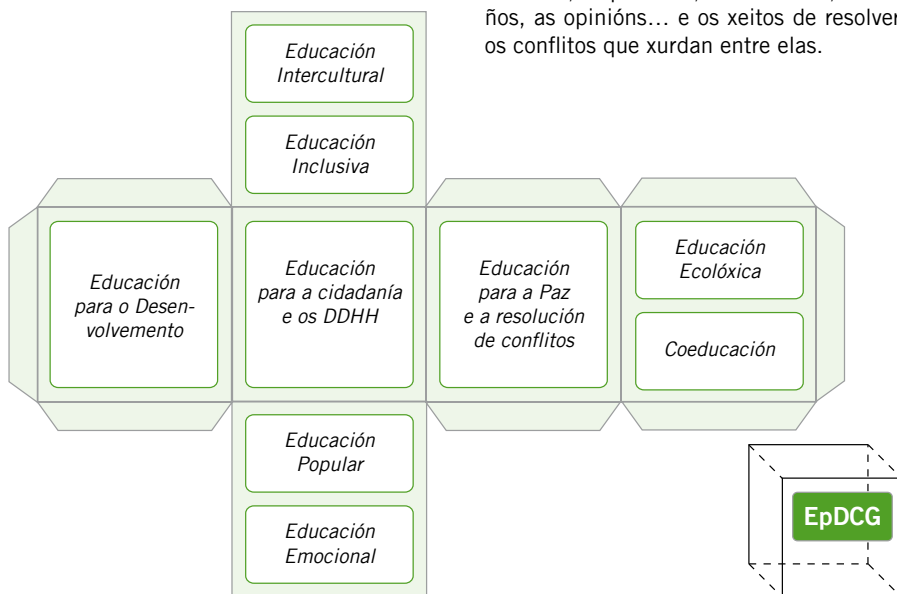
O desenvolvemento é un estado, presente e futuro, de pleno goce dos dereitos humanos, baseado nun modo de organización política, social e económica que pon a vida, e o seu coidado, no centro. Nel, a diversidade enténdese como riqueza e a participación cidadá organizada, baseada na corresponsabilidade e o diálogo, considérase que é a forma na que todas as persoas podemos participar na toma de decisións que nos afectan.

Nesta perspectiva, a Educación para o Desenvolvemento e a Cidadanía Global é unha proposta pedagóxica complexa que integra o posicionamento político, a construción conceptual e as ferramentas metodolóxicas das propostas transforma-

doras da sociedade. Ademais dos históricos modelos da Educación en Valores, é indispensable atender ás ricas e variadas achegas das comunidades educativas do Sur e especificamente as latinoamericanas, punteiras en canto a Educación Popular e Educación para a Cidadanía.

Deste xeito, algúns dos enfoques que conforman o marco poliédrico da EpDCG teñen nomes propios, como son os enfoques de Paz, Intercultural, Ecolóxico, de Coeducación, Afectiva-Emocional, Sistémica, Popular, para a Cidadanía, para a Tenrura, etc.

Ademais destes enfoques, o modelo global que propomos ha de estar preparado para incorporar novas caras conforme vaiamos aprendendo a mirar a realidade con novos paradigmas. Teremos que crear procesos vivos que nos esixirán coherencia e faranos revisar continuamente as propostas, os obxectivos, os valores, os conceptos, os métodos, as palabras, as emocións, os soños, as opinións... e os xeitos de resolver os conflitos que xurdan entre elas.

2.3. OBXECTIVOS DA EDUCACIÓN PARA O DESENVOLVEMENTO E A CIDADANÍA GLOBAL (EPDCG)

Como mencionamos ao ver a evolución da EpD, na actualidade estanse promovendo as propostas que profundan na 4ª e a 5ª xeración. É dicir á implementación efectiva de procesos de Educación para o Desenvolvemento Humano e Sostible por medio dunha Cidadanía Global, todo iso integrado na que en diante denominaremos Educación para o Desenvolvemento e a Cidadanía Global (EpDCG) referíndonos ao estado actual da Educación para o Desenvolvemento incluíndo o que o consenso das ONGs rescata das cinco xeracións.

Neste sentido, os **principios fundamentais** da EpDCG son os propios dunha educación en valores baseada nos diversos enfoques que estamos recoñecendo: o enfoque de dereitos humanos, o de xénero, o intercultural, o inclusivo, o ecolóxico, o holístico, o afectivo-emocional, o sistémico, etc. Ao aplicar estes enfoques aos programas da educación formal desenvólvense curricularmente os obxectivos e contidos específicos da educación para o desenvolvemento humano e sostible e da cidadanía global.

Como **obxectivo xeral** da EpDCG, a CONGDE¹³ expón o crear unha cidadanía activa, competente, preocupada polos temas colectivos e que reclamen o seu protagonismo no desenvolvemento dos procesos sociais e políticos. Esta formulación ha de integrar os obxectivos e eixos temáticos de diferentes propostas de educación (educación para o desenvolvemento, a paz, o me-

dio ambiente, a multiculturalidade, o xénero, os dereitos humanos, etc.) e apoiarse en dous alicerces fundamentais: o cognitivo (posibilita o coñecemento da realidade, a análise, o razoamento sobre o que está ocorrendo.) e o moral (os valores e virtudes, as actitudes e comportamentos coherentes co obxectivo que se pretende). Para iso, o coñecemento é crucial, pero en por si non é suficiente, demanda unha ética.

Os **obxectivos específicos** incorporan as novidades deste concepto de desenvolvemento para a cidadanía global. Entre outros:

- *Facilitar a comprensión* das relacións que existen entre as nosas propias vidas e as de persoas doutras partes do mundo.
- *Aumentar o coñecemento* sobre as forzas económicas, sociais e políticas, tanto do Norte como do Sur, e as súas relacións, que explican e provocan a existencia da pobreza, a desigualdade, a opresión.
- *Desenvolver valores, actitudes e destrezas* que acrecenten a autoestima das persoas, capacitándoas para ser máis responsables dos seus actos.
- *Fomentar a participación* en propostas de cambio para lograr un mundo máis xusto no que tanto os recursos e os bens como o poder estean distribuídos de forma equitativa
- *Dotar ás persoas e aos colectivos* de coñecementos, recursos e instrumentos que lles permitan incidir na realidade para transformar os seus aspectos máis negativos.

¹³Referímonos ao posicionamento da CONGDE (Op. cit.) tanto no obxectivo xeral como nos específicos.

- *Favorecer o desenvolvemento humano sostible* no nivel individual, comunitario, local e internacional.

- *Xerar conciencias críticas*, competentes para analizar de modo crítico a súa realidade tanto próxima como afastada.

- *Facer a cada persoa responsable e activa (comprometida)*, a fin de construír unha nova sociedade civil, tanto no Norte como no Sur, cuxas demandas, necesidades, preocupacións e análises téñanse en conta á

hora da toma de decisións políticas, económicas e sociais.

- *Promover unha cultura de solidariedade recíproca* entendida esta como corresponsabilidade -no desenvolvemento estamos todas e todos embarcados, xa non hai fronteiras nin distancias xeográficas-.

- *Ter presente a contribución do Sur cara ao Norte* e situar aos excluídos/as como protagonistas do traballo intelectual e ético que realizamos.

2.4. AS COMPETENCIAS NA EDUCACIÓN PARA O DESENVOLVEMENTO E A CIDADANÍA GLOBAL (EPDCG)

A necesidade de conectar as aprendizaxes “formais” coa vida cotiá levou á introdución de reformas educativas baseadas en competencias. A Educación para o Desenvolvemento e a Cidadanía Global, se realmente quere ser un proceso que forme para unha cidadanía crítica e sistémica, ha de incluír un marco competencial que permita:

- A adquisición das competencias crave que sitúan a cada persoa como cidadán/a en a súa comunidade e no mundo

- desenvolvemento das competencias básicas que permitan a conexión real entre a aprendizaxe e a vida

- A formación necesaria dos/as profesionais da educación para facilitar o contexto das mesmas.

Desde o establecemento dos ensinamentos mínimos e as competencias básicas na LOE¹⁴, para exercer a cidadanía activa e ser capaz de desenvolver unha aprendizaxe permanente ao longo da vida, falou-se moito do paralelismo existente entre a competencia social e cidadá e a Educación para o Desenvolvemento e a Cidadanía Global. Non cabe dúbida da capacidade que esta última ten para vehicular devandita competencia, implementando o seu enfoque e aproveitando a experiencia destes anos.

Con todo, é un erro pensar que o único achegue que realiza a EpDCG á implementación das competencias básicas é no desenvolvemento de devandita competencia social e cidadá. En realidade, todas as competencias básicas gardan relación directa coa EpDCG, pois os seus enfoques

¹⁴ Lei Orgánica 2/2006, de 3 de maio, de Educación. BOE nº 106 de 4 de maio de 2006 en: http://www.madrid.org/dat_capital/loe/pdf/loe_boe.pdf

abarcan todos os aspectos da realidade educativa. De feito, como se puido establecer no cadro anterior, as Competencias craves para a Cidadanía Global¹⁵ que desenvolve a Educación para o Desenvolvemento son facilmente correlacionables coas competencias básicas (aínda que estas conteñan algunhas lagoas significativas a ter en conta).

E, por suposto, non é posible o desenvolvemento de competencias nos/as estudantes se os educadores/as e axentes sociais implicados non adquiren competencias profesionais que permitan crear situacións de aprendizaxe adecuadas. O cambio de enfoque en culturas, políticas e prácticas educativas, está lonxe de estar conseguido e con todo é básico para unha auténtica metodoloxía globalizadora que permita a introdución da EpDCG.

DIMENSIÓNS COMPETENCIAIS	COMPETENCIAS CRAVE PARA A CIDADANÍA (EpDCG)	COMPETENCIAS BÁSICAS	COMPETENCIAS PROFESIONAIS DAS/OS EDUCADORES/AS
SER E QUERER	Competencias persoais: - Autoconocimiento - Emocional e afectiva - Ética e espiritual	Autonomía e iniciativa persoal	Elaborar e facer evolucionar dispositivos de diferenciación
			Coñecer (se) e aumentar a resiliencia.
			Afrontar os deberes e os dilemas éticos da profesión.
RELACIONAR E RELACIONARSE	Competencias sociais: - Para tomar decisións e participar - Para xestionar conflitos	Competencia social e cidadá	Implicar e implicarse en redes e comunidades de aprendizaxe.
			Traballar en equipo e de forma cooperativa.
SABER FACER	Competencias instrumentais: - Comunicativas e dialóxicas - Para resolver problemas e xestionar conflitos. - Metacognitivas	Comunicación lingüística	Favorecer a interacción e a capacidade dialóxica
		Tratamento da información e competencia dixital.	Utilizar criticamente as TIC e as TAC (Tecnoloxías da Aprendizaxe e o Coñecemento)
		Competencia Matemática (e de resolución de problemas).	Implicar aos estudantes nos problemas da vida cotiá.
		Competencia para aprender a aprender	Organizar a propia formación continua
SABER	Competencias Cognitivas: - Crítica e creativa - De participación	Competencia no coñecemento e a interacción co mundo físico	Analizar a realidade de forma complexa
		Competencia cultural e artística	Organizar e animar situacións e proxectos de aprendizaxe que integren a diversidade.

¹⁵ Cf. Morillas, M.D. (2006): *Competencias para a Cidadanía: Reflexión, decisión e acción*. Narcea-MEC. Madrid.

2.5. CONTIDOS DA A EpDCG

En coherencia cos obxectivos propostos e as competencias que se pretenden desenvolver, formulamos os seguintes contidos partindo dos que se desprenden da estratexia de Educación para o Desenvolvemento da Cooperación Española¹⁶, complementados con achegues propios e doutras entidades; sabendo que esta proposta de contidos non se esgota en si mesma senón que pode e debe completarse con outros moitos contidos desde unha visión sistémica do currículo:

- Globalización e interdependencia
- Xustiza Social e Desenvolvo
- Diversidade e inclusión
- Cultura, culturas e interculturalidad
- Dereitos Humanos
- Xénero e coeducación
- Paz e conflitos
- Habilidades de pensamento crítico e creativo
- Estilos de vida e consumo sostibles
- Participación e democracia
- Identidade, identidades e Cidadanía Global
- Responsabilidade social persoal e corporativa.
- Redes sociais e Educación para o cambio
- Interacción, habilidades comunicativas e traballo cooperativo
- Educación socio-afectiva e integración das intelixencias emocionais.
- Ética, espiritualidade e valores solidarios.

JERÓNIMO RIVERO

¹⁶ Cf. Op. Cit.

2.6. METODOLOXÍA DA L'EpDCG

A Educación para o Desenvolvemento engloba catro ámbitos esenciais -sensibilización, formación, investigación e incidencia política- que, á súa vez, correspóndese con catro dimensións educativas que configuran a intervención didáctica da EpDCG. Ao longo do proceso educativo incídese nunhas ou outras con diversa intensidade en función da idade, necesidades e evolución do alumnado con que traballamos

- **Sensibilización:** fundaméntase na pedagogía constructivista e fai referencia a accións desenvolvidas a curto prazo, co fin principal de inducir un vínculo afectivo-emocional que permita que a posterior aprendizaxe sexa significativo. Xera un certo grao de inquietude que forza a cambiar de paradigma, a cambiar o modo de entender a realidade, e con el fórzase a modificar as condutas de relación co mundo para pacificar a inquietude xerada.

- **Formación:** é unha estratexia a medio e longo prazo na que, partindo do cambio de paradigma que se xerou na sensibilización, dáse forma (como o seu propio nome indica) a un novo modo de entender a realidade. Esta nova forma non se elabora só mentalmente, senón abordando todos os ámbitos da persoa: tamén o corporal, emocional e espiritual. Por iso inclúe conceptos, competencias, habilidades e valores. Para favorecer que o alumnado desenvolva un proceso de formación continua, convén non pechar do todo a comprensión do mundo, senón deixar sempre aberta a posibilidade de cuestionar o apreso, por medio de nova sensibilización, para que se amplíe a comprensión do mundo nun continuo ciclo de formación-reflexión-acción.

- **Investigación:** se se conseguiu a suficien-

te motivación e sensibilización, a persoa que participa dun proceso de EpDCG, tanto na súa idade infantil como adulta, sentirá o desexo de recomprender a realidade e situarse ante ela. Unha parte dese paradigma achegarallo, como vimos, a formación externa, pero outra parte haberá de conseguila por medio da investigación. Como docentes, o proceso de investigación-acción-reflexión permítenos fundamentar a nosa acción e evolucionar na nosa propia aprendizaxe e compartir co resto da comunidade educativa os resultados das investigacións.

- **Incidencia política e mobilización social:** É a acción resultante dos pasos anteriores, xa que unha persoa que se sensibilizou sobre un aspecto da realidade, formouse e investigado para comprendela, responde cunhas novas actitudes e novos comportamentos. Pola contra, carga coas consecuencias da falta de congruencia entre a súa relación co mundo e o modo de comprendelo.

Aínda que presentamos estes ámbitos de forma consecutiva, en realidade desenvólvense en paralelo. De modo que o compromiso e a mobilización social que sinalamos como consecuencia do proceso é, á súa vez, unha ferramenta formativa moi eficaz. Igualmente, a investigación leva sensibilización que reforza ou reorienta o apreso. E así con todos os ámbitos.

A EpDCG, que é unha educación integral, require unha aprendizaxe holístico que teña en conta todas as dimensións da persoa, do mundo e os seus interconexións. Por iso propomos un enfoque interdisciplinar que favoreza a súa integración transversal no currículo escolar en todas as materias das diferentes etapas. Nelas, é conveniente que as metodoloxías

relacionen o local co global; insistan nas interconexións entre pasado, presente e futuro; promovan a comprensión global, a formación da persoa e o compromiso na acción participativa; e, en definitiva, preparen para pensar globalmente e actuar localmente.

Como se desprende do posicionamento da Coordinadora Española de ONGD, e como xa advertimos, a EpDCG require un traballo intelectual, pero o coñecemento en por si, non é suficiente, demanda unha ética. Por iso, a metodoloxía que se empregue debe incluír:

- **O aspecto cognitivo ou intelectual:** Coñecemento, estudo e análise dos feitos concretos. Os feitos deben estar relacionados coas situacións locais, que á súa vez deben enmarcarse necesariamente dentro do seu contexto global, para así garantir un maior entendemento das distintas situacións.

- **O aspecto ético:** Adquisición dunha actitude de solidariedade ben entendida, cunha atención constante cara á xustiza e a dignidade humana. A EpDCG é unha invitación ao cambio de comportamentos individuais e colectivos, que nos advirte, por unha banda, que as nosas decisións afectan ás nosas vidas e tamén ás dos demais; e, por outro, que os cidadáns e cidadás temos poder e capacidade para influír no desenvolvemento solidario deste mundo e habemos de usalo con responsabilidade.

- **O aspecto activo:** A acción deriva do coñecemento do mundo. Compreendendo o que nel acontece, as súas causas e consecuencias, e incorporando unha actitude solidaria que empuxa a favor do ben común e a xustiza social. Con todo iso leva a cabo unha acción comprometida, coherente co aspecto ético e o cognitivo.

Cada proxecto, cada escola, cada materia teñen as súas estratexias metodolóxicas específicas e cada docente ten o seu

modo de aplicala. Case todos os métodos son integrables de modo construtivo nos procesos de EpDCG, achegando un aspecto específico. Quizais o único requisito imprescindible sexa a coherencia entre o apreso e o modo de ensinalo.

Neste sentido, os actuais procesos de EpDCG manteñen aspectos pedagóxicos característicos da escola española desde os anos 80 como son as perspectivas socio-constructivistas, as metodoloxías participativas creativas e activas que promoven o diálogo, o respecto á autonomía, a comunicación empática, a implicación en proxectos colectivos, etc.

Especificando un pouco máis podemos destacar aquelas estratexias didácticas que se basean na razón dialóxica, o respecto á diferenza e o principio de alteridade. Aquelas que:

- **Mostran** os problemas e as súas causas;

- **Expón** os intereses, contradicións e conflitos dos discursos económicos, sociais, científicos, políticos, culturais e éticos.

- **Buscan** o compromiso e a acción para favorecer o desenvolvemento humano sostible desde a dimensión individual, local e internacional.

- **Relacionan** o local co global e insisten nas interconexións entre pasado, presente e futuro. Preparan para pensar globalmente e actuar localmente.

- **Promoven** a comprensión global, a formación da persoa e o compromiso na acción participativa.

A esas metodoloxías, a Educación para a Cidadanía Global suma dúas novidades específicas. Unha é o propio exercicio da cidadanía activa e comprometida, non só como fin, senón como medio para incorporala ao quefacer cotián, en definitiva para apreenderla e para aprender como é a realidade

circundante e o mundo no seu conxunto. Para iso incídese no principio de realizar o traballo local dentro dun contexto global de solidariedade. Sen referencias do contexto global, corremos o risco de perder a visión real das causas do problema da pobreza (exclusión) e das solucións (a inclusión). Sen a perspectiva local seríamos espectadores faltos de compromiso. Para lograr o propósito de que a persoa sexa activa e responsable requirese a inclusión de prácticas participativas e experiencias que fomenten habilidades cooperativas e democráticas. A outra novidade é a creación e uso de redes. Poden operar tanto para o intercambio de persoas, ideas, experiencias e recursos, como para accións comúns pro-desenvolvemento buscando novas alianzas entre cidadáns/as do mundo (educadores/as, educandos/as, investigadores/as, etc.) dispostos a comprometerse pola igualdade e a xustiza. Este aspecto está, ademais, en consonancia co 8º Obxectivo de Desenvolvemento do Milenio: “Fomentar unha asociación mundial para o desenvolvemento”.¹⁷

Se atendemos á teoría das intelixencias múltiples¹⁸ e a súa definición como capacidade de resolver problemas ou elaborar produtos que sexan valiosos nunha ou máis culturas, é importante que os métodos que utilizemos desenvolvan e apliquen as múltiples intelixencias, polo menos: a lingüística, a lóxica-matemática, a espacial, a musical, a corporal cinética, a intrapersonal, a interpersoal, a naturalista.

Facéndonos eco do posicionamento da FONGDCAM¹⁹, queremos promover aquelas metodoloxías que desenvolven formas de pensamento global, integradoras de:

- **O pensamento causal:** que é a capacidade de determinar a orixe ou causa dun problema.
- **O pensamento alternativo:** que é a capacidade de imaxinar o maior número de solucións a un problema determinado.
- **O pensamento consecucional:** que é a capacidade de ver as consecuencias das nosas actitudes, comportamentos e decisións.
- **O pensamento de perspectiva:** que é a capacidade de situarnos na pel do outro/a, no seu mundo e na súa forma de ver as cousas.
- **O pensamento de medios-fins:** que é a capacidade de pornos obxectivos e de organizar os medios de que se dispón para conseguilos.

Como vimos, son moitos e variados os métodos que poden conducir a alcanzar os obxectivos da EpDCG. Por mencionar algúns nos que resulta efectiva a inclusión da participación cidadá como recurso educativo, podemos mencionar:

- A aprendizaxe por proxectos;
- A análise de casos;
- A aprendizaxe baseada en problemas;
- A aprendizaxe servizo;
- coñecemento da contorna próxima e os proxectos de intervención nel;
- A construción de ?comunidades de aprendizaxe?;
- A aprendizaxe cooperativa e outras formas de aprendizaxe entre iguais.

Co fin de especificar algúns métodos que están resultando exitosos en programas

¹⁷ ONU (2000): *Obxectivos de Desenvolvemento do Milenio*. En: <http://www.undp.org/spanish/mdg/basics.shtml>

¹⁸ Formulada por Howard Gardner en Gardner, H. (1983) “Intelixencias múltiples” Ed. Paidós

¹⁹ Cf. FONGDCAM (2008): Op. Cit. no que fai referencia á obra de Spivack y Shure (1974)

educativos específicos de EpDCG, referímonos á seguinte relación proposta polo IEPS²⁰:

● **Procesos de desenvolvemento persoal.**

Con ferramentas como:

- Plans de traballo individualizado
- Contratos de aprendizaxe
- Metodoloxías de clarificación de valores
- Metodoloxías para a toma de decisións
- Metodoloxías para aprender a aprender
- Metodoloxías para o desenvolvemento das intelixencias emocionais.

● **Aprendizaxe entre iguais. Con ferramentas como:**

- Tutoría entre iguais
- Traballo cooperativo
- Traballo colaborativo
- Metodoloxías para a participación: debates, asembleas, grupos de discusión.

● **Interacción co contexto. Con ferramentas:**

- De coñecemento do contexto: Saídas, viaxes, visitas, prensa, entrevistas...
- De intervención no contexto: Proxectos de aprendizaxe-servizo, voluntariado, campañas, exposicións.
- Desenvolvemento de Comunidades de Aprendizaxe: intervención das familias, intervención de/noutras organizacións e entidades.
- Creación/participación en redes de aprendizaxe.
- Intercambios culturais.

● **Organización e clima no aula/no centro.**

- Ambientación e organización dos espazos de aprendizaxe.
- Horarios e grupos heteroxéneos flexibles.

- Metodoloxías de xestión e mediación de conflitos.

- Metodoloxías dialóxicas de equipos de investigación-acción.

● **Desenvolvemento dun curriculum global/competencial. Con ferramentas como:**

- Aprendizaxe por proxectos.
- Aprendizaxe baseada en problemas.
- Análises de casos.
- Análise crítica de información.
- Uso interactivo das TIC e multimedia nos procesos de aprendizaxe.
- Proxectos de multilingüismo e interculturalidade.
- Metodoloxías para o desenvolvemento da creatividade.
- Xogos de simulación, de rol.
- Avaliación de procesos: Portfolio, rúbricas, diario de clase.

²⁰ Elaborado por Lola Morillas y Tusta Aguilar del IEPS: Instituto de Estudios Pedagógicos Somosaguas.

2.7. IMPLEMENTACIÓN DA A EpDCG NUN CENTRO EDUCATIVO

2.7.1. Papel da EpDCG no sistema educativo formal

Non existe na lexislación educativa vixente unha referencia directa á Educación para o Desenvolvemento. Con todo, atopamos moitos dos seus elementos, baixo outros paraugas ou con distinta terminoloxía. Xa nunha lectura do Preámbulo da LOE atopamos obxectivos da educación que se refiren a eses elementos:

- A construción da personalidade dos alumnos e alumnas e o desenvolvemento das súas capacidades, entre outras, a capacidade de comprensión da realidade.
- O fomento da convivencia democrática, o respecto ás diferenzas, co obxectivo da cohesión social.
- O exercicio da cidadanía democrática, responsable, libre e crítica, indispensable para a constitución de sociedades avanzadas, dinámicas e xustas.
- A formación no respecto dos dereitos e liberdades fundamentais, da igualdade efectiva de oportunidades entre homes e mulleres e da diversidade afectivo-sexual. A atención á diversidade expónse desde o principio da inclusión.

Entre os fins do sistema educativo inclúense dous directamente relacionados coa EpDCG:

- A formación para a paz, o respecto aos dereitos humanos, a cohesión social, a cooperación e a solidariedade entre os pobos así como a adquisición de valores que

propicien o respecto cara aos seres vivos e o medio ambiente e o desenvolvemento sostible.

- A preparación para o exercicio da cidadanía e para a participación activa na vida económica, social e cultural, con actitude crítica e responsable e con capacidade de adaptación ás situacións cambiantes da sociedade do coñecemento.

Tamén están relacionados coa EpDCG tres dos principios fundamentais da Lei:

- Educación de calidade para todos e todas.
- Implicación de toda a comunidade educativa na educación.
- Construción dunha aprendizaxe aberta, que implica aprender a aprender.

Na súa concreción curricular, xa mencionamos como a EpDCG é unha educación integral e global, que abarca todas as dimensións da persoa e, xa que logo, as diversas dimensións da aprendizaxe: a cognitiva, a procedimental e a actitudinal. Tamén por iso, o seu desenvolvemento curricular abórdase con perspectiva interdisciplinar, implicando aos currículos de todas as materias en todas as etapas, ciclos e cursos. Dentro dese contexto recoñecemos que tanto a materia de Educación para a Cidadanía como a competencia básica social e cidadá permiten unha atención especial ao desenvolvemento da EpDCG. Con todo, sería un erro reduci-lo só a elas, pois todos os saberes e competencias son igualmente imprescindibles para a construción de devandita cidadanía.

2.7.2. Procesos e estruturas nos centros educativos:

O mesmo que sinalamos para a LOE sucede nos centros educativos: que aínda que só en contadas ocasións atópanse referencias específicas á Educación para o Desenvolvemento, unha análise en profundidade dos Proxectos Educativos de Centro, Programacións Anuais, Plans Titoriais, Plans de Acolida, Plans de Atención á Diversidade, Plans de Convivencia? permítenos descubrir moitos dos compoñentes da EpDCG, frecuentemente con outros nomes ou en distintos marcos de referencia.

Sobre esta realidade dos centros e aproveitando ao máximo o que neles xa se está facendo, propomos un proceso para a inclusión integral da EpDCG no centro, coa participación de toda a comunidade educativa segundo as competencias de cada un dos grupos que a integran. Este proceso non se consegue ampliando a cantidade de traballo e tarefas do profesorado, que xa son moitas, senón adquirindo novos enfoques que orienten o traballo que xa se está facendo, realizando os cambios que sexan precisos, pero non multiplicando a actividade.

O proceso de implementación da EpDCG require unha análise profunda, honesto e sincero das estruturas organizativas, a cultura que identifica e as prácticas que se desenvolven no centro. Esa análise desvelará unha serie de puntos fortes e puntos débiles. Modificando os primeiros e reforzando os segundos pódense incentivar procesos participativos de cambios que permitan a integración efectiva da EpDCG como enfoque global do centro, tanto para a Educación Infantil, Primaria ou Secundaria.

A devandita integración materialízase en programacións interdisciplinares, que articulen contidos curriculares, titorías e outras actividades, e garantan o desenvolvemento dos catro ámbitos da Educación

para o Desenvolvemento que xa sinalamos anteriormente ao referirnos á metodoloxía:

- **Sensibilizar.** Para iso, difunde información relativa á situación de pobreza e falta de desenvolvemento, e sobre os vínculos que se establecen entre esta situación e a abundancia de recursos noutras partes do planeta.
- **Formar.** Ademais de informar conduce á reflexión analítica e crítica. É un esforzo consciente, sistemático e deliberado que leva a unha toma de conciencia.
- **Concientizar.** Para que as persoas se empoderen con responsabilidade, asuman a súa propia situación, os seus límites e as súas posibilidades, así como as das demais. Tomar conciencia permite avaliar con criterios de xustiza e solidariedade e desenvolve unha vontade de cambiar as situacións combatendo as inxustizas.
- **Comprometer.** Compromiso individual pola transformación social a través da participación e a mobilización. Incita a influír na vida pública.

No proceso de implementación iranse situando os mencionados contidos da EpDCG nos currículos, explicitando coñecementos, competencias básicas, outras habilidades e valores. Como formulación de base, todas as materias perseguirán a implicación persoal, a acción informada, a comprensión das causas e efectos, e a interiorización dos valores de solidariedade, igualdade, inclusión, cooperación e xustiza social.

Do mesmo xeito e á vez que os contidos, será preciso consolidar estruturas que reflectan na organización e o estilo educativo do centro educativo a teoría e actitudes que se traballan no aula e actividades do centro. Que non se produza unha diferenza entre as propostas de exercer a cidadanía e a realidade organizativa de centro. Será preciso tamén establecer canles que permitan comprobar como se desenvolve a socialización desde prácticas cidadás, de xustiza e solidariedade, con equidad e sustentabilidade. Para iso é preciso implicar na perspectiva da educación sistémica e integral

a toda a comunidade educativa. Desde o seu interior: equipos directivos, claustro, relacións familia-escola, orientación. Cara ao exterior: asociacións no barrio, axentes públicos, agrupacións.

2.7.3. A investigación e a formación da comunidade educativa.

Para favorecer que o modo de Educación para o Desenvolvemento que se implementa no centro responda á quinta xeración, é dicir, sexa efectivamente para a Cidadanía Global, é indispensable implementar procesos de investigación e formación, non só do profesorado, senón de todo o persoal implicado nos procesos educativos, desde nais e pais a persoal de administración e servizos, cada cal cos contidos e a profundidade correspondentes para a súa capacitación na EpDCG.

Dita capacitación non vén dada exclusivamente por unha formación externa, senón que nace da propia experiencia persoal e colectiva ao ir aplicando o enfoque de EpDCG. Por iso, previo á suma de información é a consolidación no centro de procesos continuos de formación-reflexión-acción-revisión. Unha vez instaurados eses hábitos (ou paralelamente á súa adquisición) serán máis efectivas tanto a formación como a investigación. Para sistematizar esta última, é imprescindible a participación do profesorado e equipo directivo en grupos de traballo que enmarquen a reflexión, experimentación, implementación e avaliación das prácticas educativas e dos contidos curriculares tanto dos explícitos como dos do currículo oculto. Na medida do posible, é aconsellable que as canles e estruturas partan dos xa existentes, por exemplo, os equipos de traballo que xa están funcionando en cada centro.

Unha das características específicas desta quinta xeración de EpD, e que ten unha repercusión directa nos procesos de investigación e formación, é a importancia que adquiren o traballo en rede e a participación plural para o intercambio de experiencias, ideas, recursos, resultados, etc. Para iso, é esencial a participación dos centros e o seu profesorado en:

- redes de docentes e investigadores/as que traballan en EpDCG en diversos niveis, tanto xeográficos (local, nacional, europeo e internacional, con especial énfase na colaboración cos países do Sur) como académicos (infantil, primaria, secundaria, universidade, adultos, non formal, etc.);
- actividades de intercambio, debate e difusión da EpD a través de congresos, xornadas, seminarios, espazos de debate...;
- plataformas de pensamento, investigación e denuncia;
- ...

Dos ámbitos importantes aos que é conveniente atender, tanto nos equipos de traballo dentro de cada colexio ou instituto como nas redes en que colaboran docentes de distintos centros, son:

- A atención aos aspectos pedagóxicos característicos da EpDCG, aínda que non leven ese nome, como son: a promoción das perspectivas socio-constructivistas, as metodoloxías participativas creativas e activas que promoven o diálogo, o respecto á autonomía, a comunicación empática, a implicación en proxectos colectivos, a educación sistémica e emocional, etc.
- A creación e difusión de materiais pedagóxicos especializados que incorporen o enfoque da EpDCG tanto de forma transversal como especificamente en cada unha das materias. Fan falta materiais que fagan as veces de “libros de texto”, unidades didácticas, materiais audiovisuais, multimedia e outros recursos educativos.

3. INDICADORES DE BOAS PRÁCTICAS DUN CENTRO QUE INTEGRE A EpDCG COMO ENFOQUE GLOBAL

3.1. SOBRE A INCLUSIÓN DA EpD NO PROXECTO EDUCATIVO DE CENTRO (PEC)

● **PEC inclúe explicitamente os seguintes conceptos e enfoques:**

- Explicita a Educación para o Desenvolvemento como enfoque fundamental do seu Proxecto Educativo.
- Define como entende a EpD.
- Devandita definición de EpD é acorde á quinta xeración: A Educación para o Desenvolvemento e a Cidadanía Global (EpDCG).
- concepto de desenvolvemento que se manexa incorpora o desenvolvemento humano e sostible.
- Recoñece e aplica o enfoque de Xénero.
- Recoñece e aplica o enfoque baseado en Dereitos Humanos.
- Recoñece e aplica o enfoque socio-educativo.
- Inclúe outros enfoques educativos que forman parte da EpDCG como son a Educación para a Paz, Intercultural, Ecolóxico, de Coeducación, Afectiva-Emocional, Sistémica, Popular, para a Cidadanía, para a Tenrura, etc.

● **O centro concibe a EpD como unha educación integral e global e, xa que logo:**

- Non se limita a intervencións puntuais nalgúns momentos do ano, senón que é continua.
- É un proceso que se aborda con perspectiva interdisciplinar, implicando a todas as materias e que se programa en todas as etapas, ciclos e cursos.
- Toda a comunidade educativa participa de procesos e accións a favor do Desenvolvemento e a Cidadanía Global: AMPA, claustro, grupos de estudantes, persoal de actividades extraescolares, persoal administrativo

● **O centro conta con sistemas de revisión e axuste do PEC e outros elementos de concreción curricular para comprobar que o proceso de ensino-aprendizaxe:**

- Facilita a comprensión das relacións que existen entre as nosas propias vidas e as de persoas doutras partes do mundo.
- Aumenta o coñecemento sobre as forzas económicas, sociais e políticas, tanto do Norte como do Sur, e as súas relacións, que explican e provocan a existencia da pobreza, a desigualdade, a opresión.
- Desenvolve valores, actitudes e destrezas que acrecenten a autoestima das persoas, capacitándoas para ser máis responsables dos seus actos.
- Fomenta a participación en propostas de cambio para lograr un mundo máis xusto no que tanto os recursos e os bens como o poder estean distribuídos de forma equitativa.
- Dota ás persoas e aos colectivos de recursos e instrumento-cognitivos, afectivos e actitudinais- que lles permitan incidir na realidade para transformar os seus aspectos máis negativos.
- Favorece o desenvolvemento humano e sostible no nivel individual, comunitario, local e internacional.

● **As metodoloxías son coherentes cos contidos e formulacións da EpDCG. Así:**

- As programacións anuais de centro, de ciclo e de aula PEC desenvolven metodoloxías holísticas que abordan contidos, habilidades e valores desde a perspectiva da EpDCG.
- A incidencia política e a mobilización

social forman parte metodolóxica para a aprendizaxe dos contidos curriculares.

- Se investigan, experimentan e avalían metodoloxías coherentes coa EpDCG que faciliten a aprendizaxe dos contidos curriculares

● **O centro dispón de equipos e persoas coas funcións de revisar, avaliar e adaptar os diversos elementos para avanzar no desenvolvemento da EpDCG. Así:**

- Revisase e adapta periodicamente o modelo de EpD do centro para avanzar nunha interpretación máis profunda en coherencia coa 4ª e 5ª xeración.
- Axustase ao PEC e outros elementos de concreción curricular, incorporando novidades da EpDCG; incorporando a persoas e mensaxes de grupos excluídos; atendendo á diversidade do profesorado e o alumnado; etc.
- Todas as áreas de coñecemento e materias desenvolven curricularmente a EpDCG no ámbito cognitivo (de coñecemento da realidade, de análise, de razoamento, etc.), de competencias e habilidades e o moral (de valores e virtudes, de actitudes e comportamentos).

● **O centro forma parte de redes educativas:**

- O centro e o seu profesorado participa institucionalmente como centro en redes de docentes e investigadores que traballan en EpD en diversos niveis, tanto xeográficos (local, nacional, europeo e internacional, con especial énfase na colaboración cos países do Sur) como académicos (infantil, primaria, secundaria, universidade, adultos, non formal, etc.)
- O centro está en relación cun ou varios grupos de solidariedade, ONGs, asociacións, redes, movementos sociais? para favorecer a globalización da EpD no centro.
- As persoas integrantes da comunidade escolar participan con contactos, intercambios e redes con grupos e realidades doutras partes do mundo. Por exemplo, por medio dos grupos do apartado anterior.
- Os beneficios das participacións en redes difúndense por todo o centro.

3.2. ESTRUTURAS E PROCESOS NO CENTRO EDUCATIVO

● **O estilo educativo do centro e as estruturas que o conforman, correspóndense coas teorías e actitudes que se predicán.**

● **O centro conta cun equipo que, en exclusiva ou con outras funcións, vea polo progreso e expansión da EpD no centro e, xa que logo:**

- Reflexiona sobre o avance da EpD no centro, sobre os seus contidos e metodoloxías.
- Recompila, ten dispoñible e difunde programas e materiais que inclúen tan-

to os aspectos cognitivos (coñecemento, estudo e análise dos feitos) como aspectos éticos (invitación ao cambio de comportamentos individuais e colectivos a favor da solidariedade e o empoderamiento responsable).

- Está ao tanto das novidades nesta materia.
- Orienta e vea pola expansión no centro dunha EpD de quinta xeración.
- Propón, dinamiza e avalía procesos de investigación, experimentación, implementación e avaliación dos proxectos de EpD.

● **O centro conta con procesos de formación permanente en diversos ámbitos da EpDCG:**

- No centro foméntanse e facilitan:
 - a participación do profesorado e o equipo directivo en procesos de formación sobre EpDCG;
 - as relacións con Centros de Recursos e Formación do Profesorado (CRFP) e con Unidades Pedagóxicas para a promoción dos contidos e metodoloxías da EpD;
 - a asistencia a congresos, seminarios, xornadas, talleres, etc.
- Parte do profesorado e os equipos directivos participan en procesos de formación continua en cuestións relacionadas coa EpD.
- Socialízanse no claustro as aprendizaxes adquiridas polas persoas participantes en redes e en programas de formación.
- conxunto do claustro recibe, periodicamente, formación específica sobre EpDCG.
- No centro se implementan procesos de investigación educativa en relación coa EpD.
- En definitiva, o centro ten un proceso autorregulador de formación-reflexión-acción de contidos e procesos en relación coa EpD.

● **Toda a comunidade educativa implícase no desenvolvemento de EpDCG cunha perspectiva sistémica e integral. Desde o seu interior: equipos directivos, claustro, relacións familia-escola, orientación. Cara ao exterior: asociacións no barrio, axentes públicos, agrupacións.**

- ERealízanse actividades e elabóranse materiais para estender a EpDCG a todos os ámbitos do centro.
- Os espazos de convivencia (entrada, saída, recreos, comedor?) tamén se avalían para comprobar que a socialización realízase desde prácticas cidadás, de xustiza e solidariedade, con equidade e sustentabilidade.

● Especificamente o AMPA e outros grupos implícanse nos procesos para globalizar a EpD no centro.

● **En relación cos materiais didácticos:**

- Faise unha revisión atendendo aos diversos enfoques da EpDCG para decidir que libros de texto ou referencias bibliográficas úsanse en cada materia. Realízanse análise:
 - Desde o enfoque de xénero
 - Desde o enfoque baseado en dereitos
 - Desde o enfoque socioeducativo
 - Desde o enfoque ambiental
 - Desde o enfoque de Paz
 - Desde o enfoque Intercultural
 - Desde o enfoque inclusivo
 - Desde o enfoque emocional
 - ...
- O centro elabora materiais alternativos aos libros de texto para dar mellor cobertura curricular á EpDCG.
- Se dispón no centro de suficientes e variados materiais bibliográficos e didácticos específicos de EpD
- O claustro coñece os materiais bibliográficos e didácticos específicos de EpD de que dispón o centro.
- O profesorado utiliza materiais específicos de EpD.

● **Utilízase a participación cidadá como recurso educativo:**

- Se desenvolven procesos de ensino-aprendizaxe por medio de actividades de participación cidadá e/ou de aprendizaxe-servizo.
- O centro promove a participación do profesorado en accións de micropolítica.
- O centro promove a participación do alumnado en accións de micropolítica.
- O centro dispón de canles de expresión e recollida das opinións e análises críticas dos procesos que se dan no centro.
- O centro dispón de canles de participación democrática para a toma de decisións.

- O centro dispón de canles de expresión e denuncia de situacións e procesos externos ao centro.
- O centro promociona e dá cobertura a grupos estudiantís de compromiso social.
- O centro organiza accións que supón transformacións da contorna local.

- O centro organiza accións que participan de transformacións a nivel global.
- O centro participa en campañas de loita contra a pobreza e a exclusión e a favor da inclusión.

3.3. PROXECTOS CURRICULARES E PROGRAMACIÓNS DIDÁCTICAS:

- **Os obxectivos, competencias, contidos metodoloxía e avaliación, da EpDCG intégranse nos currículos educativos de todos os niveis. Isto supón que, en todos os ámbitos, cursos e materias:**

- A EpDCG está integrada de forma transversal nos currículos de infantil, primaria e secundaria.
- Se desenvolven coñecementos cognitivos de EpD (de coñecemento da realidade, de análise, de razoamento, etc.) e coñecementos morais (de valores e virtudes, de actitudes e comportamentos).
- Se explicita a EpD nos proxectos curriculares de cada etapa.
- Se explicita a EpD nas programacións. Todas as programacións de aula teñen claro e especifican cal é a súa contribución ao conxunto da EpDCG.

- **Os diversos equipos implicados, departamentos e xefatura de estudos:**

- Supervisan a coherencia, interdisciplinariedade, progresividade, continuidade e complementariedade dos proxectos de EpDCG no desenvolvemento curricular.
- Adaptan os currículos e incorporan aqueles contidos que sexan necesarios para completar unha auténtica perspectiva de EpDCG.
- Revisan e avalían o currículo oculto, para comprobar se os coñecementos,

actitudes e de prácticas sociais que aprende o alumnado, é acorde ou oposta á EpD de quinta xeración.

- **Os obxectivos e contidos curriculares inclúen os propios da EpD de quinta xeración, que se dirixen a promover:**

- unha cidadanía global, unha sociedade civil activa, competente, preocupada polos temas colectivos e que reclame o seu protagonismo no desenvolvemento dos procesos sociais e políticos;
- unha dimensión global na análise da realidade que estableza conexións entre o que é local e o que é global, que asuma os compromisos internacionais para a redución da pobreza como compromisos indisociables á súa política nacional ou local;
- unha perspectiva da xustiza na que se recoñeza que a educación non é neutral e que esta pode proporcionar un posicionamento no momento de escoller entre manter o mundo tal e como está ou participar no cambio, con toda a complexidade que isto comporta, a favor da xustiza para todos;
- un enfoque baseado nos dereitos que nas necesidades, que recoñeza os dereitos básicos da cidadanía globalmente;
- uns procesos educativos participativos, activos, non autoritarios, que fuxan

do adoctrinamento, que favorezan a autonomía e que faciliten a participación e o compromiso.

● **Ademais, no centro, aténdese curricularmente:**

- As realidades de países empobrecidos.
- As contribucións do Sur cara ao Norte.
- As opinións que grupos e persoas máis desfavorecidas teñen sobre temas económicos, políticos e sociais.
- Aos ensinos dos novos movementos sociais, apoiando as súas mobilizacións sociais e compromiso político.
- Se establecen relacións entre as aprendizaxes e as vidas noutras partes do mundo.
- Se dan a coñecer as forzas económicas, sociais e políticas que explican e provocan a existencia da opresión, a pobreza e as desigualdades na repartición da riqueza, do poder, entre homes e mulleres, as súas causas e as súas consecuencias.

- Se dota de coñecementos teóricos para loitar contra a inxustiza.

● **A programación interdisciplinar debe garantir que, ao longo das etapas e niveis desenvólvense as catro accións fundamentais da EpD: Que a escola sensibiliza, forma, concientiza e compromete.**

- Os currículos especifican e desenvolven as competencias propias da EpD de cuarta e de quinta xeración;
- A materia de Educación para a cidadanía, expónse desde un enfoque de globalidade dun mundo cada vez máis interdependiente, valorando o enriquecemento que supón a apertura a culturas ou realidades diferentes;
- Por medio das materias curriculares, as tutorías e outras actividades, desenvólvense valores, actitudes e destrezas que incrementan a autoestima e capacitan para ser máis responsable.

3.4. AS METODOLOXÍAS. PROXECTOS, ACTIVIDADES E TAREFAS:

- Desde o PEC ata as programacións de aula óptase por unha metodoloxía holística de aprendizaxe que facilita a aprendizaxe das interconexións entre as distintas áreas de coñecemento, entre o individuo, as comunidades e o mundo.

- As técnicas e metodoloxías que se empregan nos desenvolvementos curriculares e nas actividades do centro son acordes aos aspectos pedagóxicos característicos da EpD como son o enfoque socioeducativo, a promoción das perspectivas socioconstructivistas, as metodoloxías participativas creativas e activas que promoven o diálogo, o respecto á autonomía, a comunicación empática, a implicación en proxectos colectivos, etc.

● **As metodoloxías, en coherencia cos contidos:**

- favorecen a comprensión das causas e efectos;
- promoven a implicación persoal e a acción informada;
- relacionan o local co global;
- insisten nas interconexións entre pasado, presente e futuro;
- promoven a comprensión global, a formación da persoa e o compromiso na acción participativa;
- preparan para pensar globalmente e actuar localmente;
- desenvolven, entre outros valores, os de solidariedade, igualdade, inclusión, cooperación e xustiza social;

- inclúen prácticas participativas e experienciales que fomentan habilidades cooperativas e democráticas;
- se aprende do que se fai noutros lugares do mundo.

● **As metodoloxías inclúen procesos a medio prazo nos que:**

- Realízanse accións de micropolítica, de participación social a favor da xustiza e de sensibilización e utilízanse como actividades de aprendizaxe.
- Promóvese o uso crítico dos medios de comunicación social, internet, prensa escrita e dixital.
- Utilízanse didacticamente as informacións e imaxes que achegan as ONGDs, as campañas de sensibilización e incidencia política, as publicacións específicas sobre Cidadanía, Desenvolvemento. Estes materiais utilízanse como recurso para o desenvolvemento do curriculum desde a comprensión dos procesos e estruturas que manteñen a inxustiza e dificultan o cambio social.
- Axúdase a mirar cunha mirada crítica, e a analizar outros axentes difusores de valores, coñecementos e comportamentos.

● **As metodoloxías traballan aspectos emocionais, a través de actividades que:**

- Acrecentan a autoestima
- Moven ao compromiso en relación coa xustiza e o cambio social,
- Favorecen a autoafirmación e o empoderamento, capacitando para ser máis responsable.
- ...

● **O centro utiliza materiais pedagóxicos especializados e alternativos ás grandes editoriais comerciais.**

● **Organízanse actividades de EpD para toda a comunidade educativa e non exclusivamente nas aulas.**

● **As metodoloxías das áreas e materias:**

- Mostran os problemas e as súas causas;
- Expón os intereses, contradicións e conflitos dos discursos económicos, sociais, científicos, políticos, culturais e éticos.

- Buscan o compromiso e a acción para favorecer o desenvolvemento humano posible desde a dimensión individual, local e internacional.

- Practican e conducen a unha cidadanía politicamente alerta no local e o global.

- Desenvolven formas de pensamento global, integradoras do:

- O pensamento causal, que determina a orixe ou causa dun problema.
- O pensamento alternativo, que imaxina solucións a un problema determinado
- O pensamento consecuencial, que ve as consecuencias das nosas actitudes e comportamentos.
- O pensamento de perspectiva, que nos sitúa na pel do outro/a, no seu mundo e na súa forma de ver as cousas.
- O pensamento de medios-fins, que propón obxectivos e permite organizar os medios de que se dispón para conseguilos.

FOTO INTERED

4. BIBLIOGRAFÍA DE REFERENCIA

- AINSCOW, M. (2001): Desenvolvemento de escolas inclusivas. Ideas, propostas e experiencias para mellorar as institucións escolares. Narcea, Madrid.
- ALCALDE, A.I. e outros (2006): Transformando a escola: comunidades de aprendizaxe. Ed. Graó. Barcelona
- BARTOLOMEU, M. et ao (2003): Construímos Europa? O sentimento de pertenza desde unha Pedagogía da Inclusión. Ed. Consellería de Educación. Comunidade de Madrid.
- BOOTH, T E AINSCOW, M. (2002): Índice de inclusión. Desenvolvendo a aprendizaxe e a participación nas escolas. Ed. UNESCO-CSIE. En: http://www.eenet.org.uk/resources/docs/Index_Spanish_South_America.pdf
- BOZA, A. et ao (2010): Educación, investigación e desenvolvemento social. Narcea, Madrid
- CONGDE (2004): Educación para o Desenvolvemento. Unha estratexia de cooperación imprescindible. Equipo de Educación para o Desenvolvemento da Coordinadora Española de ONGs para o Desenvolvemento. En: http://autonomicas.congde.org/documentos/54_1.pdf
- Delors, J. ?coord- (1996): A Educación encerra un tesouro. Ed. Santillana-UNESCO. Compendio en: http://www.unesco.org/education/pdf/DELORS_S.PDF
- Fernández, A. e Tanarro, R. (2009): A Educación Inclusiva en América Latina e o Caribe: Abrindo camiños para unha sociedade máis xusta. Ed. Intered. Madrid
- FONGDCAM (2008): O Cadrado da Educación para o Desenvolvemento e a Cidadanía Global. En: <http://fongdcam.org/wp-content/uploads/2011/03/cadrado.pdf>
- GARDNER, H. (2001): A intelixencia reformulada. As intelixencias múltiples no século XXI. (Trad. cast. Garis Sánchez) Paidós. Barcelona.
- LLOPIS, C (coord) (2003): Recursos para unha educación global é posible outro mundo? Narcea, Madrid..
- Llopis, C. (2005): Educar a unha muller é educar a un pobo. Ed. Intered. Madrid
- MEC (2006): Lei Orgánica de Educación. BOE nº 106 de 4 de maio de 2006 en: http://www.madrid.org/dat_capital/loe/pdf/loe_boe.pdf
- Morillas, M.D. (2006): Competencias para a Cidadanía: Reflexión, Decisión, Acción. Narcea-MEC. Madrid
- Ortega, M.L. (2007): Estratexia de Educación para o Desenvolvemento da Cooperación Española. Ministerio de Asuntos Exteriores e de Cooperación. En: http://www.maec.es/é/MenuPpal/CooperacionInternacional/Publicacionesydocumentacion/Documents/DEAS_Educación_para_o_Developement.pdf
- TORRES, R.M. (2005): 12 Tese para o cambio educativo - Xustiza Educativa e Xustiza Económica. En: <http://www.entreculturas.org/node/390>

EDUCACIÓN PARA O DESENVOLVEMENTO E A CIDADANÍA GLOBAL (EpDCG)

GUÍA PARA A SÚA INTEGRACIÓN NOS CENTROS EDUCATIVOS

COA COLABORACIÓN DA:

